

КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА: РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ОСАДЧИЙ Юрій Григорович - доктор історичних наук, професор,
Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра
юридичних дисциплін (професор)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5133-5092>

e-mail : uriiyam72m@gmail.com

УДК 342.1

DOI 10.32782/EP.2023.3.28

У статті здійснено історичний аналіз особистості Пилипа Орлика, як політика та гетьмана. Здійснено аналіз Конституції, яка була розроблена Пилипом Орликом. Виокремлено позитивні аспекти даного нормативного документу. Підкреслено, що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Ключові слова: Пилип Орлик, Конституція, гетьманат, рівність, незалежність, Україна.

Постановка проблеми

Сьогодні українська держава вкотре за довгу історію свого існування бореться за свою самостійність і незалежність проти ворога, який використовує для цього багато інструментів. Одним із таких засобів є ведення пропаганди, спрямованої на управління масовою свідомістю, зокрема доведення того, що української нації не існує та ніколи не існувало, однак при цьому умисно «забуваючи» факт того, що історія України, зокрема України-Русі, є значно довшою, аніж Росії. Протягом багатьох століть українська держава доводила те, що вона є «колискою» волелюбства в Європі. При цьому спробою законодавчо закріпити останнє була багатьом відома Конституція Пилипа Орлика, яка, на жаль, так офіційно і не була визнана через фактичну відсутність незалежності України від російської держави, яка робила все можливе для того, щоб «придушити» будь-які прояви національної самостійності

та свідомості українського народу. Разом із тим вже багато років саме Конституція Пилипа Орлика залишається важливим символом національної свободи та незалежності України. Ба більше, вивчення історії цього документа має важливе значення з точки зору підвищення правової свідомості українського народу, а також усвідомлення себе як окремої, самостійної, волелюбної та незалежної нації.

Стан дослідження проблеми

Конституція Пилипа Орлика неодноразово розглядалась у наукових працях вчених, які досліджували загальні історичні аспекти розвитку правової системи української держави. Зокрема цьому питанню приділяли увагу О. В. Батанов, Г. Г. Демиденко, В. М. Заруба, І. О. Кресіна, О. С. Лютюк, В. Ф. Нестерович, С. М. Пономарьов, В. Л. Федоренко та інші вчені-історики. В умовах сучасності дослідження Конституції Пилипа Орлика має важливе значення з точки зору подальшого розвитку української державності та національної ідентичності на основі ретельного вивчення державотворчих процесів крізь призму історичного досвіду.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розкрити роль та значення Конституції Пилипа Орлика у формуванні державності та правової системи сучасної України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдан-

ня: на основі дослідження позицій науковців та історичних джерел надати комплексну характеристику особистості Пилипа Орлика, здійснити аналіз окремих аспектів, пов'язаних з Конституцією Пилипа Орлика.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній детально проаналізовані погляди на досліджувану проблематику провідних дослідників життя та діяльності Пилипа Орлика, обґрунтовано важливість популяризації на міжнародному рівні Конституції Пилипа Орлика для подальшого правового та конституційного розвитку української держави, а також у ході розбудови зовнішньополітичної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Н. В. Сугацька зазначає, що «коли у вигнанні помер гетьман І. Мазепа, після довгих суперечок прихильники боротьби за самостійність України обрали 5 квітня 1710 р. гетьманом одноступця Мазепа Генерального писаря П. Орлика. Народився він 11 жовтня 1672 р. під містом Вільно в емігрантській чеській шляхетській родині. Закінчив Києво-Могилянський колегіум. Оволодів давньогрецькою, латинською, шведською, німецькою, французькою та турецькою мовами. Пилип Орлик швидко пройшов шлях від кафедрального писаря Київської митрополії до Генерального писаря Війська Запорозького» [1, с.56].

Оцінювання ролі окремої особистості в історії є досить суперечливим процесом. У той же час більш повне розуміння можна скласти про інтелектуальний потенціал особистості, особливо, враховуючи її освітній рівень, знання іноземних мов, що об'єктивно підтверджується її кар'єрним шляхом.

О. Журавльова у продовження характеристики цього видатного діяча пише, що «Пилип Орлик був соратником і генеральним писарем українського гетьмана Івана Мазепа, який повстав проти російського царя Петра I й вступив у союз зі шведським королем Карлом XII. Після поразки шведського війська під Полтавою (1709) Карл XII разом з Мазепою відійшли на турецьку територію, зупинившись у місті Бендери (за-

раз територія Молдови). Серед наближених, котрі супроводжували Мазепу, був і Орлик. Після смерті Мазепа козацька старшина обрала Орлика наступним гетьманом» [2].

У цьому аспекті поглянемо на питання соратників в історії. Історичний портрет того чи іншого діяча можливо скласти на основі аналізу його/її оточення. На основі усвідомлення високого рівня знань гетьмана Івана Мазепа, який неодноразово засвідчували провідні мислителі того часу, а також окремі діячі, зокрема і Петро I, можна прийти до розуміння високого інтелектуального рівня козацької старшини часів гетьмана Мазепа.

Після елекції між новообраним гетьманом та старшиною було укладено політичну угоду, що окреслювала основні засади організації влади в козацькій державі – «Пакти й конституції прав і вольностей Війська Запорозького». У своєму прагненні звільнити Гетьманщину від російського панування Орлик спирався на підтримку Швеції, Туреччини та Кримського ханства. 1712 р. він звертається з відкритим маніфестом до європейських володарів, пишучи, що «козацька нація, що стогне під тиранським ярмом Москви, прагне лише того, щоб домогтися своєї волі». У 1714 р. залишає Бендери й перебирається до Швеції, але смерть його чільного союзника — Карла XII в 1718 р. — змушує шукати сприяння інших держав. Останні роки свого життя наполегливо працював над витворенням широкої антиросійської коаліції, розраховуючи на підтримку Туреччини, а також прихильного до нього Станіслава Лещинського і французького двору. Точна дата смерті невідома. Найімовірніше, помер у Яссах в 1742 р. [3].

Аналізуючи дану позицію, ми також приходимо до усвідомлення того, що подібною своєю діяльністю Пилип Орлик також виступив першим українським гетьманом у вигнанні, а також започаткував ті напрямки діяльності у вигнанні на території інших держав, зокрема на зовнішньополітичному рівні, прагненні створити відповідну антиросійську коаліцію, які потім були втілені у подальших урядах в екзилі в більш пізні історичні періоди та в інших державах світу.

Н. В. Сугацька пише, що «Пилип Орлик розумів, що із самого початку діяльності за-

лишається гетьманом у вигнанні, а тому, щоб стати справжнім гетьманом України, її треба звільнити від іноземного панування. Його гетьманування пройшло поза Україною, проте в постійній боротьбі за її незалежність. Все своє подальше життя він присвятив створенню коаліції, яка б допомогла Україні звільнитись від Москви та Польщі» [1, с.56].

Варто зауважити, що Пилип Орлик був унікальною особистістю того часу, який показав високу відданість Україні. Адже протягом багатьох років він боровся не тільки військовим, але й політичним шляхом за незалежність української держави. Окрім того, важливо відзначити, що Орлик досить багато уваги приділяв культурному розвитку українського народу, він був ініціатором створення бібліотек та видавництв, які сприяли поширенню української мови та культури. Він також відомий своїми принциповими переконаннями та відмовою від корупції. Пилип Орлик завжди дотримувався своїх словесних та письмових обіцянок, що робило його авторитетним серед українських лідерів. Разом із тим, в історії нашої країни та українського народу Пилип Орлик запам'ятовується як особа, яка створила першу Конституцію України, яка стала тогочасним взірцем для створення подібних нормативних документів у всьому світі.

Фактично, це був договір між гетьманом і запорозьким військом про державний устрій в Україні після визволення з-під влади Москви. Складався з преамбули і 16 параграфів. У ньому йшлося про протекторат Швеції над Україною, статус української православної церкви, необхідність поширення освіти, цілісність і недоторканість кордонів країни, обмеження влади гетьмана 130 парламентом, виборність усіх посад тощо. Документ був скріплений підписом Карла XII і був чинним на частині Правобережної України до 1714 року [4, с.129-130].

О. І. Биркович зазначає, що «прийняття у 1710 році документа «Пакти й Конституції законів та вольностей війська запорозького» стало вагомим віхою в українській державно-правовій думці. Українці не тільки стали авторами першої у світовій історії конституції, що чітко розмежовувала три гілки влади

– виконавчу, законодавчу та судову, а й прописувала механізми їх взаємодії та незалежності. Документ, що сформулювався як договірний акт між новообраним гетьманом П. Орликом та козаками, з-поміж іншого, визначав сферу повноважень судової гілки влади, найвищою інстанцією для якої був Генеральний суд, на який ані гетьман, ані колективні козацькі органи влади не мали жодного впливу» [5].

Дані тези дослідника спрямовують нас на думку про принципову необхідність проведення масової кампанії з поширення інформації про Конституцію Пилипа Орлика на міжнародному рівні. Це особливо важливо в контексті зовнішньополітичної діяльності Пилипа Орлика, спрямованої на створення антимосковської коаліції. В умовах російсько-української війни як виклику сьогодення подібна інформаційно-просвітницька діяльність може стати основою для історичного підкріплення в очах міжнародного середовища прагнення України назавжди позбутися російського впливу. Подібна діяльність може здійснюватися не лише на рівні вищого політичного керівництва держави, але й серед широких мас активної української громадськості на рівні поширення подібної інформації в креативній формі у віртуальному середовищі.

О. І. Радченко зазначає, що «цей документ передбачав, зокрема, говорячи сучасною мовою, низку засад конституційного ладу, які притаманні теперішнім правовим державам, насамперед розподіл державної влади, виборність гетьмана, здійснення правосуддя виключно судами. Крім того, у цьому конституційному акті встановлювалися основи податкової системи козацької держави, відносин із сусідніми державами тощо» [6, с. 32].

Тож, значення Конституції Пилипа Орлика в становленні українського конституціоналізму проявляється насамперед в тому, що в ній проголошувалися засади виборчого права, знайшли втілення ідеї соборності, суверенності і недоторканності території держави. Основними елементами держави є народ, влада і територія. У Конституції закріплюється механізм формування державної влади, необхідність взаємодії між собою владних структур [7, с.4].

С. Б. Іванов вказує на те, що «першу спробу об'єктивної оцінки діяльності Пилипа Орлика фактично здійснив В. Різниченко, який 1918 року видав у Києві працю «Пилип Орлик (гетьман-емігрант). Його життя і діяльність», у якій останній постав як борець за державно-політичну й національну незалежність України та апологет її самостійності» [8].

М. Киян здійснила спробу провести аналогії між політико-правовими ідеями Конституції Пилипа Орлика і сучасною українською Конституцією. На її думку, «Конституцію П. Орлика можна вважати першою європейською конституцією в сучасному розумінні. Документ передбачав модель організації державної влади в Україні, яка базувалася на засадах принципу поділу влади, містив головні принципи побудови сучасної держави, закріплював принцип визволення України від «чужого панування» (принцип державного суверенітету в сучасному розумінні)» [9, с.232].

Таким чином, Конституцію Пилипа Орлика, безумовно, слід вважати однією із найбільш прогресивних тогочасних конституцій. Її важливість обумовлена тим, що у вказаному документі було закріплено: гарантії самостійності, незалежності та територіальної цілісності України; розподіл державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову; свободу віросповідання; право на власність; окремі базові громадянські та політичні права людини і громадянина. Окрім того, важливо також підкреслити що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Висновки

Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження слід узагальнити, що Конституція Пилипа Орлика стала на момент прийняття одним із найпрогресивніших конституційних документів у світі, у якому значно розширювались права та свободи людини і громадянина. Незважаючи на те, що відповідний документ було розроблено більш ніж 300 років тому, саме

Конституція Орлика заклала основи для подальшого розвитку конституційної та правової культури українського народу, а також сприяла укріпленню національної ідентичності. Саме ті основи (зокрема щодо рівності громадян, гарантій незалежності країни), які були закладені у Конституції Пилипа Орлика, дістали подальшого розвитку у сучасній Конституції України.

Література

1. Сугацька Н. В. Конституція Пилипа Орлика як пам'ятка політико-правової думки. *Актуальні проблеми держави і права*. URL: <http://www.apdp.in.ua/v48/10.pdf>.
2. Журавльова О. Конституція Пилипа Орлика» вперше в Україні: що треба знати? // DW : сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/konstytutsiia-pylypa-orlyka-vpershe-v-ukraini-shcho-treba-znaty/a-58890169>.
3. Роман Коржик. Пилип Орлик – яскраве життя козацького топ-менеджера // Artefact : сайт. URL: <https://artefact.org.ua/history/pilip-orlik-yaskrave-zhittya-kozatskogo-top-menedzhera.html#:~:text=У%20квітні%201710%20р.,прав%20і%20вольностей%20Війська%20Запорозького>.
4. Ухач В.З. Історія держави і права України: навчальний посібник (конспекти лекцій). Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.
5. Биркович О. І. Роль і статус судочинства в системі органів державної влади за конституцією П. Орлика (1710 р.). *Держава та регіони*. 2020. № 4. С.6-10.
6. Радченко О. І. Концепція конституційної держави: історико-правовий вимір. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 29-33.
7. Чухліб Т. Історія, філософія, релігія: великий українець – Гетьман Пилип Орлик. *Гетьман*. URL: <http://www.hetman.tv/nomera/2008/2008-1-18/orlyk.html>.
8. Іванов С. Б. Філософсько-правова рефлексія Конституції Пилипа Орлика як феномену європейського права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 23-33.
9. Киян М. Огляд регіональної наукової конференції «Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і розвиток українського конституціоналізму». *Вісник академії правових наук України*. 2006. № 1 (44). С. 232.

АНОТАЦІЯ

Зауважено, що Пилип Орлик був унікальною особистістю того часу, який показав високу відданість Україні. Адже протягом багатьох років він не тільки військовим, але й політичним шляхом боровся за незалежність української держави. Окрім того було відзначено, що Орлик досить багато уваги приділяв культурному розвитку українського народу, він був ініціатором створення бібліотек та видавництв, які сприяли поширенню української мови та культури. Він також відомий своїми принциповими переконаннями та відмовою від корупції. Пилип Орлик завжди дотримувався своїх словесних та письмових обіцянок, що робило його авторитетним серед українських лідерів. Разом із тим, в історії нашої країни та українського народу Пилип Орлик запам'ятовується як особа, яка створила першу Конституцію України, яка стала тогочасним взірцем для створення подібних нормативних документів у всьому світі.

Наголошено, що Конституцію Пилипа Орлика слід вважати одним із найбільш прогресивних тогочасних конституцій. Її важливість обумовлена тим, що у вказаному документі було закріплено: гарантії самостійності, незалежності та територіальної цілісності

ті України; розподіл державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову; свободу віросповідання; право на власність; окремі базові громадянські та політичні права людини і громадянина. Окрім того, підкреслено, що Конституція Пилипа Орлика була написана українською мовою, а також містила прогресивне положення для того часу, а саме: про рівність усіх громадян незалежно від їхньої національності.

Узагальнено, що Конституція Пилипа Орлика стала одним із найпрогресивніших конституційних документів у світі, в якому значно розширювались права та свободи людини і громадянина. Незважаючи на те, що відповідний документ було розроблено більш ніж 300 років тому назад, саме Конституція Орлика заклала основи для подальшого розвитку конституційної та правової культури українського народу, а також сприяла укріпленню національної ідентичності. Саме основи (зокрема щодо рівності громадян, гарантії незалежності країни), які були закладені у Конституції Пилипа Орлика, дістали подальшого розвитку у сучасній Конституції України.

Ключові слова: Пилип Орлик, Конституція, гетьманат, рівність, незалежність, Україна.